

УДК 332, 364

ББК 65.04

**АСОСНОККУНИИ МЕТОДИИ
АРЗЁБИИ САТҲИ РУИДИ
ИҶТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ
МИНТАҚА ДАР ЗАМИНАИ
СИФАТИ ҲАЁТИ АҲОЛӢ**

Каюмова Сурайёхон Абдуазимовна,
аспиранти кафедраи назарияи иқтисодӣ
ва идора, омӯзгори калони кафедраи
молия ва қарзи ДПДТТ ба номи акад.
М.С. Осимӣ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ
ОЦЕНКИ УРОВНЯ СОЦИАЛЬНО –
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ
КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ**

Каюмова Сурайёхон Абдуазимовна,
аспирант кафедры экономической
теории и управления, старший
преподаватель кафедры финансов и
кредита ПИТТУ имени акад.
М.С. Осими (Таджикистан, Худжанд)

**METHODICAL SUBSTATION OF
ASSESSMENT BESET WITH THE
LEVEL OF SOCIAL-ECONOMIC
DEVELOPMENT OF THE REGION IN
THE CONTEXT OF QUALITY LIFE OF
POPULATION**

Kaumova Surayohon Abduazimovna,
post-graduate student of the Department
of economic theory and management,
senior teacher of the finance and credit
Department of PITTU (Tajikistan,
Khujand)

E-MAIL: suraida@mail.ru

Калидвожаҳо: руидаи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа, усулҳо, нишондиҳандаҳо, баҳогузорӣ, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, сифати ҳаёт

Идоракунии самарабахии руидаи иҷтимоӣ – иқтисодии минтақа аз интиҳоби дурусти усулҳо ва нишондиҳандаҳои арзёбӣ вобаста мебошад. Дар мақола таҳлили муқоисавии усулҳои арзёбии сатҳи руидаи иҷтимоӣ – иқтисодии минтақа гузаронида шудааст. Қайд карда шудааст, ки бисёре аз усулҳо беиштар ба нишондиҳандаҳои руидаи иқтисодии минтақа, ки ба сифати он маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) баромад мекунад, нигаронида шудаанд. Қисме аз муаллифони ин нишондиҳандаро маҷмӯъ бо баъзе ҷузъҳои иҷтимоии руидаи иқтисодӣ баррасӣ мекунад. Ишбот карда шудааст, ки дар шароити тақсимои нобаробари маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли ба сифати нишондиҳандаҳои афзалиятноки сатҳи руидаи иҷтимоӣ – иқтисодии минтақа, дар баробари динамикаи МММ ба ҳар сари аҳоли ва ҳаҷми сабади истеъмолӣ, бояд нишондиҳандаҳое, ки сифати ҳаёти аҳолиро инъикос менамоянд, баромад кунанд: сатҳи саломатӣ, маълумотнокии аҳоли ва руидаи илм дар минтақа. Ин вазъият беиштар ба мамлакатҳои сатҳи даромади аҳолиашон паст, ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон қобили қабул аст.

Ключевые слова: социально – экономическое развитие, регион, методы, показатели, оценка, валовой региональный продукт, качество жизни

Эффективное управление социально-экономическим развитием региона зависит от

правильного выбора методов оценки и их показателей. Проведен сравнительный анализ методических подходов к оценке уровня социально-экономического развития региона. Отмечается, что большинство методик преимущественно ориентируется на показатель регионального экономического роста, в качестве которого выступает валовой региональный продукт (ВРП). Часть авторов рассматривают этот показатель в совокупности с некоторыми социальными составляющими экономического роста. Доказано, что в условиях неравномерного распределения валового регионального продукта в качестве приоритетных показателей уровня социально-экономического развития региона, наряду с динамикой ВРП на душу населения и размером потребительской корзины, должны выступать показатели, отражающие качество жизни населения: уровень развития здравоохранения, образования и науки. Это положение в еще большей степени правомерно для стран с низким уровнем дохода населения, к которым относится и Республика Таджикистан.

Key words: *socio-economic development of the region, methods, indicators, assessment, gross regional product, quality of life*

Effective management with socio-economic development of the region depends on a correct choice of methods and indicators that are evaluated. In the article a comparative analysis of methodological approaches to assessing the level of socio-economic development of the region has been conducted. It is noted that most of the methods mainly focus on an indicator of regional economic growth which is the gross regional product. Some authors consider this indicator in integration with some social components of economic growth. It is proved that under the conditions of uneven distribution of the gross regional product, the indicators reflecting the quality of life of the population, such as health care, education, life expectancy, consumer basket, should act as priority indicators of the level of socio-economic development of the region, along with GRP dynamics. This provision is even more valid for low-income countries, which include the regions of the Republic of Tajikistan.

Яке аз самтҳои идоракунии самарабахши минтақа арзёбии сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии (РИИ) он мебошад, ки дар асоси низоми нишондиҳандаҳо ташқил карда шудааст. Ба ибораи дигар, банақшагирӣ ва ҳисоби нишондиҳандаҳои сатҳи тараққиёти минтақа яке аз қисмҳои асосии идоракунии он мебошад. Дар асоси нишондиҳандаҳои РИИ самаранокии рушди минтақа ҳам маҷмӯан ва ҳам ҷузъан арзёбӣ карда мешавад.

Дар илми иқтисодии муосир барои таҳлил ва баҳогузориҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа (РИИМ) гурӯҳи калони усулҳо ва маҷмӯи нишондиҳандаҳои истифода бурда мешаванд. Аксарияти онҳо ба ҷузъҳои иқтисодии рушди минтақа таъа муносоибанд ва ҷузъҳои иҷтимоиро дуйуминдараҷа ба назар мегиранд.

Вале дар айни замон ҳамчун гавари асосии рушди устувори минтақа сифати ҳаёти аҳоли баромад мекунад. Бесабаб нест, ки мақсади асосии сиёсати минтақавии мамӯлики тараққиқардаи Ғарб маҳз ба гузариш аз арзишҳои иқтисодӣ ба арзишҳои иҷтимоӣ асоснок карда шудааст ва дар ин самт онҳо ба натиҷаҳои хело ҳам назаррас расидаанд.

3-ин сабаб дар солҳои охир дар ҳуҷҷатҳои стратегии сатҳи давлатӣ ва минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон сифати ҳаёти аҳоли яке аз мақсадҳои стратегии

рушди иқтисодӣ эълон карда шудааст. Аз ин лиҳоз масъалаҳои баланд бардоштани сифати ҳаёти аҳоли ҳамчун меъёри арзёбии сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа яке аз масъалаҳои басо муҳими методию амалӣ ба ҳисоб меравад [1, с. 34].

Мақсади мақолаи зерин асосноккунии зарурати интиҳоби нишондиҳандаҳои сифати ҳаёти аҳоли ҳамчун меъёри арзёбии сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа муайян карда шудааст. Барои расидан ба ин мақсад равишҳои асосии методӣ ва усулҳои арзёбии сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаро баррасӣ карда, таҳлили муқоисавии онҳоро мегузаронем.

Баррасии усулҳои мавҷудаи РИИМ нишон медиҳад, ки аз ҳама бештар чунин гурӯҳи нишондиҳандаҳо, ки тавсифи иқтисодии рушди минтақаро ифода мекунанд, истифода бурда мешавад [10, с. 69]:

- маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ);
- маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ;
- индекси саноати истеҳсолӣ;
- индекси истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ;
- ҳаҷми корҳои иҷрошуда аз рӯи фаъолияти ҷамъиятӣ;
- даромади пулии дар ихтиёри худ доштаи аҳоли;
- музди меҳнати ба ҳисоби миёнаи моҳона ҳисобшуда;
- гардиши савдои чакана;
- ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли;
- индекси нархҳои истеъмоли.

Лекин, ба ақидаи мо, танҳо бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ пурра арзёбӣ кардани ҳолати РИИМ имконнопазир аст. Дар ин самт нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ, ки рушди иҷтимоии минтақаро тавсиф менамоянд, низ аҳамияти калон доранд. Рушди иҷтимоӣ маҷмӯи равандҳои вусъатшавандаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ дар ҷамъият мебошад. Дар амалия якчанд нишондиҳандаҳои истифода бурда мешаванд, ки сатҳи рушди иҷтимоии минтақаро инъикос менамоянд. Аз байни онҳо нишондиҳандаҳои зеринро ҷудо кардан имконпазир аст [10, с. 71]:

- нишондиҳандаҳои демографӣ (коэффитсиенти табиӣи рушд, рушди муҳоҷират);

- шугли аҳоли;
- сатҳи бекорӣ;
- ҳолати соҳаи манзилӣ ва хоҷагии коммуналӣ;
- нишондиҳандаҳои сатҳи маориф.

Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки ҳамаи муносибатҳои методии арзёбии РИИМ - ро метавон шартан ба се гурӯҳ тақсим кард:

- усулҳои арзёбие, ки муқоисаи РИИМ-ро аз рӯи як нишондиҳандае, ки асосӣ ҳисобида мешавад, имконпазир мегардонанд;

- усулҳои арзёбие, ки ба таҳияи низоми маҷмӯии нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ё нишондиҳандаи интегралӣи рушди минтақа асос меёбанд;

- усулҳои арзёбие, ки РИИМ-ро аз рӯи якчанд нишондиҳандаҳо, ки афзалиятнок ҳисобида мешаванд, муқоиса менамоянд.

Расми 1. Усулҳои арзёбии рушди иҷтимоӣ – иқтисодии минтақа (коркарди муаллиф)

Байни иқтисоддонон, ба монанди Тухватуллин Р.Ф, Исакин М.А, Курнишев В.В, Тихомирова Е.И ва дигарон чунин ақида ҳаст, ки ҳангоми арзёбии сатҳи РИИМ бо воситаи усулҳои гуногун ҳамаи онҳо натиҷаҳои гуногун медиҳанд. Аз ҷумла баъзе усулҳо арзёбии интиҳоиро медиҳанд, вале рушди интегралӣ минтақаро нишон намедиҳанд. Барои ин якчанд усулҳои арзёбии РИИМ-ро баррасӣ мекунем ва хулосаҳои дахлдор мебарорем.

Яке аз усулҳои арзёбии РИИМ тақсими он ба гурӯҳи якуми нишондиҳандаҳои РИИМ баҳисоб меравад, ки дар он як нишондиҳанда ҳамчун асосӣ ҳисобида мешавад (расми 1). Дар аксарияти усулҳои арзёбии сатҳи РИИМ ҳамчун нишондиҳандаи асосӣ, ки сатҳи РИИМ-ро тавсиф менамояд, маъмулан маҷмӯи маҳсулоти минтақа-виро, ки натиҷаи ниҳии фаъолияти иқтисодии воҳидҳои институтсионалиро ифода мекунанд, ҷудо менамоянд. МММ бо маҳсулоти умумии дохилаи мамлакат (МУД) муқоисашаванда аст, зеро он як қисми МУД ба ҳисоб меравад. Баъзе муаллифҳо ба монанди Попова Г.Л, Мироедов А.А чунин меҳисобанд, ки МММ меъёри тафрикаи рушди иқтисодии минтақа мебошад. Вале, аз рӯи як нишондиҳанда сатҳи рушди минтақаро наметавон дуруст арзёбӣ кард. Дар натиҷа сатҳи рушди минтақа мувофиқи миқдори зиёди нишондиҳандаҳо, ки маҷмӯи муайяно ташкил намуда, хусусияти гуногуни иқтисодиёти минтақаро инъикос мекунанд, арзёбӣ карда мешавад.

Дар расми 1 ин корҳои илмӣ ба қисми дуҷуми нишондиҳандаҳои арзёбии РИИМ дохил карда шуданд ва дар асоси арзёбии онҳо нишондиҳандаи интегралӣ ҳисоб карда мешавад. Муҳаққиқ Попова Г.Л дар мақолаи худ тавсифи РИИМ оварда, онро бо воситаи МММ барои даҳ минтақа таҳлил намуда, минтақаҳои намунавӣ ва қафомондари муайян намуд [7, с. 4]. Ин усули ҳисоб нисбатан аниқ мебошад, вале онро танҳо барои мамлакатҳое, ки аз миқдори зиёди минтақаҳо иборат мебошанд, метавон истифода бурд. Барои таҳлил ва арзёбии РИИМ нишондиҳандаҳое истифода мешаванд, ки ҳамчун нишондиҳандаҳои асосӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд (расми 1 қисми 1.1). Дар навбати худ онҳо натавонанд нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, балки нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ҳам шуда метавонанд.

Таҳлили муқоисавии адабиёт, ки ба мавзӯи мазкур бахшида шудааст, нишон медиҳад, ки барои арзёбии РИИМ он усулҳое татбиқ мешаванд, ки ба низоми маҷмӯи нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа асос ёфтаанд. Масалан, олим Тухватуллин Р.Ф дар асоси якҷанд индексҳо, ба воситаи ҳисобкарди қимати миёна, сатҳи РИИ-ро муайян кард. Барои муқоиса чунин нишондиҳандаҳо ба монанди маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ), маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ ба ҳар сари аҳоли, гардиши савдои чакана ба ҳар сари аҳоли, даромади пулии миёна ба ҳар сари аҳоли истифода бурда шудааст [13].

Аз мавқеи баҳисобгирии нишондиҳандаҳои сода ва мураккаб муҳаққиқи дигар Курнишев В.В се муносибатро ба инъикоси маҷмӯи мушаххасоти сатҳҳои минтақавии рушд баррасӣ кардааст. Муносибати якум ба қабули “қоидаҳои муайяни бозӣ” асос меёбад, ки дар он нишондиҳандаҳои асосии арзёбикунада ва низоми нишондиҳандаҳои ҷузъӣ, ки аз рӯи нишондиҳандаи асосӣ – индикатор муайян мегардад, ҷудо карда мешавад. Дуюм, оптимизатсияи бисёрмақсад аз рӯи якҷанд индикаторҳо, ба даст овардани созиш дар сатҳи рушди оптималии раванди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҳудуд мебошад. Муносибати сеюм ба коркарди индикаторҳои иҷтимоӣ-иқтисодии интегронида асос меёбад. Ин муносибат асосан дар мавриде истифода мешавад, ки вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо хусусияти мураккаби пурихтилоф дошта бошанд [6, с.5]. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ собит месозад, ки барои арзёбии РИИМ ба ғайр аз нишондиҳандаҳои маҷмӯӣ, боз дигар нишондиҳандаҳои РИИ истифода бурда мешаванд.

Аз тарафи олимони ватанӣ, ба монанди Атохоҷаева М.А, Самадов Р.И, Саидов Р.Н, Сафаров Н.Ю, Нуралиев А.Н, Рахимов Г.М низ оиди арзёбии РИИМ тадқиқоти илмӣ гузаронида шудааст.Чӣ тавре, ки Атохоҷаева М.А қайд мекунад, сатҳи зиндагии аҳоли нишондиҳандаи маҷмӯӣ ва муттаҳидкунанда буда, беҳбудии шахсро ифода менамояд ва дар худ амнияти арзишҳои моддӣ ва тарзи зиндагии шахсро мувофиқи арзишҳое, ки дар ҷомеа қабул карда шудааст, тавсиф мекунад. Муаллиф дар тадқиқоти худ ҳам бо воситаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ (ҷамъи даромади ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёна, суръати рушди иқтисодӣ, индекси нархҳои истеъмолий, ҳиссаи бо кор таъминбудагон дар иқтисодиёт) ва ҳам нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ (хароҷотҳои давлат ба илм, дарозии миёнаи умр) сатҳи зинадгии аҳолиро таҳлил кардааст [2, с.26].

Яке аз параметрҳои асосӣ дар низоми нишондиҳандаҳои макроиқтисодии иқтисодиёти миллӣ, ки ҳолати рушди иқтисодии мамлакат, рушди неқӯаҳволии ҷамъиятро тавсиф медиҳад, даромади аҳоли, сатҳ ва сифати ҳаёт ба ҳисоб меравад. Аз тарафи

муҳаққиқи ватанӣ Раҳимов Г.М оид ба ташкил ва истифодаи даромади аҳоли тадқиқот бурда шудааст, ки яке аз нишондиҳандаҳои РИИМ ба ҳисоб меравад. Ҷи тавре, ки муаллиф қайд менамояд, дар ҳолате, ки агар даромади аҳоли нисбат ба ҳадди ақалли зист зиёд бошад, ҳамон қадар сатҳ ва сифтаи аҳоли баланд мешавад [9, с.53].

Гуруҳи дигари методикаҳои арзёбии РИИМ ба низоми нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии минтақа асос ёфтааст (расми 1 қисми 2.2). Нуктаи умдатарини корҳои Яшин С. Н. ва Пузова Е. Н., инчунин Гутман Г. В., Мироедова А. А. ва Федина С. В. дар он аст, ки мақсади асосии муқоисаи маҷмӯи арзёбии минтақа муайян кардани имконияти ҳалли масъалаҳои РИИМ дар асоси истифодаи захираҳои дохила ва сарчашмаҳои рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Аз нуктаи назари беҳатарии иқтисодӣ ва арзёбии он усули арзёбии сатҳи РИИМ пешниҳод мегардад [6, с. 2].

Олимон Видяпин В.И ва Степанов М.В ба сифати меъёри асосии сатҳи РИИМ самарабахшии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва дар навбати аввал- ҳосилнокии меҳнатро ҷудо мекунанд. Ба ақидаи муаллиф, ки ин нишондиҳанда ба он нишондиҳандаҳои дохил мешавад, ки самарабахшии истифодаи иқтидор ва захираҳо тавсиф менамоянд [6, с. 4].

Муҳаққиқ Припадчева И.В ақида дорад, ки яке аз омилҳои асосии РИИ метавонад ҷаззобияти сармоягузори минтақа бошад, ки дар он муаллиф се муносибати РИИМ-ро таҳқиқ кардааст [11, с. 4].

Аксари муаллифон се гуруҳи асосии нишондиҳандаҳои ҷузъӣ - иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро муайян мекунанд, ки ба муносибат ба рушди устувор асос меёбад. Вале онро бо ҷузъи инноватсия пурра қардан лозим аст. Қўшиши ҷалб қардани диққат ба гуруҳи нишондиҳандаҳои инноватсионӣ дар қори олим Тихомирова Е.И ба назар мерасад (расми 1 қисми 2.2). Барои арзёбии рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии минтақаҳо Тихомирова Е.И муносибати маҷмӯиро истифода бурдааст, ки ба ҳисоби китоби тибқи усули пешниҳодқардаи индикаторҳои ҷузъии рушди устувор: иқтисодӣ, экологӣ, сатҳи зиндагӣ, маблағгузорӣ, инноватсионӣ, рақобатнокӣ, инчунин индикатори интегралӣ рушди устувор асос меёбад [6, с. 6].

Усули олимон Марченко Г.В ва Мачулская О.В ба таҳияи рейтингҳои маҷмӯи ҷаззобияти инвеститсионии минтақа ва ҳавфи (таваккали) инвеститсионии минтақа асос меёбад. Лаҳзаи қалидии ин усул аз он иборат мебошад, ки ҷаззобии инвеститсионии минтақа ва ҳавфи инвеститсионии минтақа бартариҳое мебошанд, ки ба баландшавии сатҳи РИИ мусоидат менамоянд [16, с. 5].

Дигар гуруҳҳои арзёбии РИИМ ба низоми нишондиҳандаҳои иҷтимоии рушди минтақа асос ёфтаанд (расми 1 қисми 2.3). Дар ҷабҳаи иҷтимоии арзёбии РИИМ мақоми сатҳи ҳаёти аҳоли хело баланд мебошад. Муҳаққиқ Лига М.Б нуктаҳои назари гуногунро ба сифати ҳаёти аҳолиро омӯхта, ба чунин хулоса омадааст, ки нишондиҳандаҳои сатҳи ҳаёти аҳоли барои баланд бардоштани сифати ҳаёти аҳоли яке аз асоситарин ба ҳисоб мераванд [4, с. 7].

Олимони дигар ба сифати индикатори асосӣ нишондиҳандаеро, ки сатҳ ва сифати ҳаёти аҳолиро инъикос менамояд, ҷудо мекунанд. Масалан, ба ақидаи Мацкевич Т.Н. дар байни нишондиҳандаҳои, ки сатҳи РИИМ-ро тавсиф менамояд, маъкеи асосиро нишондиҳандаи маҷмӯӣ - индекси рушди потенциали инсон ишғол менамояд [5, с. 5].

Дар иртибот бо мавҷудияти ақидаҳои гуногун оид ба андозагирии сифати ҳаёт

вазифаи интихоби индикатори ба мақсади тадқиқот мутобиқ ба миён меояд.

Аввалин муҳаққиқони муаммои арзёбии сифати ҳаёт олимони хориҷа буданд. Маҳз олимони мамӯлики Ғарб сифати ҳаётро афзалияти аввалиндараҷа ҳисобида, онро тибқи усул ва тарзҳои гуногун бо воситаи чунин нишондиҳандаҳо, ба монанди МУД, даромади софӣ милли, даромади шахсӣ, индекси давомнокии ҳаёт, сатҳи ғавти кӯдак, сатҳи маълумотнокӣ, тандурустӣ арзёбӣ кардаанд.

Муҳаққиқ Шевелева Р.Н меҳисобад, ки яке аз омилҳои РИИМ усули арзёбии сифати ҳаёти аҳоли бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ он мебошад. Аз нуқтаи назари муаллиф барои арзёбии сифати ҳаёт бояд нишондиҳандаҳои интихоб намуд, ки аз ҳама бештар инкори омилҳои манфии ғаволияти ҳаётро инъикос менамоянд. Ин ба инъикоси дараҷаи таъсири манфӣ ва динамикаи он ёрӣ мерасонад. Дар ин асос дар навбати худ, мақомоти ҳокимият самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ –иқтисодиро дар минтақа муайян мекунад. Ба ғайр аз ин муаллиф дар мақолаи худ барои арзёбии сифати ҳаёти аҳоли нишондиҳандаҳои ҷузъӣ, муттаҳидкунанда ва баъд маҷмӯиро меорад. Бартарияти ин усул аз он иборат аст, ки нишондиҳандаҳои истифодашаванда ба талаботи дастрасии иттилоот ҷавобгӯ буда, ба феҳристи нишондиҳандаҳои омори расмӣ дохил мешаванд. Ба ғайр аз ин усули пешниҳодшаванда хусусиятҳои афзалиятноки минтақаро ба назар гирифта, бо истифодаи сода ва ҳеле тез гирифтӣ натиҷаҳо фарқ мекунад, ба пайгирии динамикаи сифати ҳаёти аҳоли имконият медиҳад, тағйирпазир ва динамикӣ мебошад, бинобар ин ҳангоми тағйир ёфтани омилҳои, ки ба сифати ҳаёти аҳолии минтақа таъсир мерасонанд, имкони тағйир додан ё пурра кардани номгӯи нишондиҳандаҳои истифодашавандаи алоҳидаро фароҳам меорад [15, с.9].

Дигар муҳаққиқи ватанӣ Саидов Р.Н бо воситаи якчанд нишондиҳандаҳо: МММ ба ҳар сари аҳоли, давомнокии ҳаёт, сатҳи саломатӣ, афзоиши муҳочират, сатҳи маълумотнокӣ, сатҳи бекорӣ, сармоягузорӣ арзёбии РИИ гузаронида, ба чунин ҳулоса омадааст, ки ҳолати РИИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриқаноатманд мебошад ва чунин суръати рушд наметавонад сатҳи зинадгии арзандаро таъмин намояд. Ба ақидаи муаллиф яке аз монеаҳои асосӣ барои рушди сатҳи ҳаёт, сатҳи пасти РИИ параметрҳо, ки дар он даромад асосӣ аст, ба ҳисоб меравад [11, с.28].

Олим Исакин М.А бошад дар тадқиқоти худ нишондиҳандаи интегралӣ сифати ҳаёти аҳолиро ҳамчун индикатори асосӣ РИИМ асоснок мекунад, ки қиматҳои зеринро дар бар мегирад (расми 1 қисми 2.3):

- маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ);
- индекси ҷисмонӣ сифати ҳаёт (индекси саводнокии миёна);
- индекси ғавти кӯдакон;
- индекси давомнокии ҳаёт [3, с. 22].

Аз таҳлили танкидии усулҳои арзёбии РИИМ дар бобати гурӯҳи дуҷуми нишондиҳандаҳои РИИМ, яъне нишондиҳандаҳои интегралӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки барои арзёбии РИИМ миқдори зиёди нишондиҳандаҳо ба назар гирифта мешаванд, вале мақоми онҳо дар рушди ҳақиқии минтақа яқхела нест ва онро бояд инъикос кард.

Гурӯҳи сеҷуми арзёбии нишондиҳандаҳои РИИМ, ки дар он якчанд нишондиҳандаҳо афзалиятнок ҳисобида мешаванд, ба ҳисоб меравад.

Имрӯзҳо усулҳои арзёбии сатҳи РИИМ, ки маҷмӯи нишондиҳандаҳои афзалият-

нокро истифода мебаранд, хеле зиёданд. Самарина В.П аз байни нишондиҳандаҳои афзалиятнок нишондиҳандаҳои зеринро ҷудо менамояд (расми 1 қисми 3.1):

- маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ;
- ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ ба сари ҳар як аҳоли;
- таносуби даромади миёнаи аҳоли нисбат ба даромади аз маблағи ҳадди ақалли зиндагонӣ зиёд ба ҳисоби фоиз;
- ҳиссаи аҳоли ба даромади зиёдтар аз маблағи ҳадди ақалли зиндагонӣ ба ҳисоби фоиз.

Бояд қайд кард, ки усули мазкур асосан барои арзёбии нобаробарии РИИМ равона карда шудааст ва имкон медиҳад, ки сатҳи тафрикаи минтақаҳо аз якдигар арзёбӣ ва хусусияту тамоюли рушди онҳо муайян карда шавад [5, с. 6].

Ба ақидаи олим Самарина В.П барои арзёбии РИИМ нишондиҳандаҳои иқтисодӣ афзалиятноктар мебошанд.

Дар шароити иқтисодиёти гузариш ва интегратсияи иқтисодиёт ба хоҷагии ҷаҳонӣ аксари мамлакатҳо сифати ҳаёти аҳолиро аз рӯи стандартҳо ташкил менамоянд. Барои арзёбии бақомолрасии ҷамъият дар қисми таъмини сифати баланди ҳаёт бояд даромади ҳар сари аҳолии мамлакат таҳлил карда шавад. Сифати ҳаёт дар он мамлакатҳо баланд аст, ки дар он ҷо бисёртар “озодии” иқтисодӣ, яъне озодии интихоби маҳсулот, хизматрасонӣ ва ҷойи зист мавҷуд мебошад.

Ба ақидаи Усманова Т.Х яке аз нишондиҳандаҳои асосии сатҳи сифати ҳаёти аҳоли ҳаҷми ҳадди ақалли музди меҳнат (ХХММ) ба ҳисоб меравад. Таҳлили сифати ҳаёт дар мамлакатҳои гуногун имкон медиҳад дар соҳаҳои иқтисодиёти сиёсӣ, назарияи идоракунии давлат, назарияи рақобатнокӣ, назарияи самаранокии тақсими неъматҳо ҳулосаҳои амиқ бароварда шавад [14, с.7].

Олим Скуфина Т.П ва муҳаққиқ Фёдорова Н.Ю (расми 1 қисми 3.2) чунин меҳисобанд, ки яке аз афзалиятҳои РИИМ, ҷорӣ кардани инноватсияҳо дар соҳаи маориф мебошад, зеро маҳз мактабҳои олӣ пойдевори рушди минтақа ба ҳисоб мераванд. Ба ғайр аз ин, аз донишҷӯи босавод ва муваффақ натавонанд фаъолияти ин ё он ширкат ва корхона, балки идоракунии минтақа ва тамоми давлат низ вобаста мебошад [12, с.15].

Ба ақидаи олим Гапоненко А.Л барои арзёбии сатҳи рушди мамлакат бояд ҳам нишондиҳандаҳои интегралӣ ва ҳам ҷузъӣ истифода бурда шаванд, ки тарафҳои ҷудогонаи рушди иқтисодии мамлакат ва ё минтақаро инъикос менамоянд:

- давомнокии ҳаёт;
- сатҳи саводноки;
- даромади миллӣ ва ё МУД ба ҳар сари аҳоли;
- сатҳи саломатии ҷисмонӣ;
- сатҳи истеъмоли неъматҳои моддӣ ҷудогона;
- гуногунии дараҷаи даромад.

Ин нишондиҳандаҳо бисёртар сифат ва сатҳи ҳаёти аҳолиро инъикос менамоянд, вале дар онҳо тавсифи нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ, инноватсионӣ ва экологӣ ба инобат гирифта нашудаанд [6, с. 6].

Ба ҳамин тариқ гурӯҳи дуҷуми нишондиҳандаҳо ҷабҳаҳои гуногуни рушди минтақаро ба назар мегиранд. Чунин равиш дараҷаи асосноккунии методии интихоби нишондиҳандаҳои РИИМ-ро баланд мебардорад. Вале камбудии ин равиш

дар он аст, ки истифодаи микдори зиёди нишондиҳандаҳо мақоми ҳар яки онро паст мегардонад. Ба ғайр аз ин ба даст овардани як қисми он дар сарчашмаҳои оморӣ номумкин буда, аниқии ин равишро кам мекунад.

Дар бобати гурӯҳи сеюми нишондиҳандаҳои РИИМ гуфтан мумкин аст, ки он афзалиятҳои ду равиши баррасигардидаро ба назар мегирад. Яъне он микдори начандон калони нишондиҳандаҳои калидиро дарбар мегирад, ки ба фикри мо, қисми зиёди рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ минтақаро инъикос мекунанд. Бинобар он чунин равишро ба арзёбии РИИМ нишондиҳандаҳои афзалиятнок номидем.

Ба мисоли равишҳои баррасигардида нишондиҳандаҳои афзалиятноки арзёбии рушди минтақа низ аз ду қисм иборат мебошанд: иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. Ба сифати нишондиҳандаи якуми иқтисодӣ сатҳи ҳаёти аҳоли истифода мешавад, ки ҳамчун нисбати маҳсулоти умумии минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли чен карда мешавад, ки аз тарафи чунин олимони ба монанди Попова Г.Л., Мироедов А.А., Сафаров Н.Ю., Атохоҷаева М.А. ва Исакин М.А. омӯхта шудааст. Нишондиҳандаи дуюми иқтисодӣ ҳаҷми сабати истеъмоли пешниҳод мегардад, ки аз тарафи чунин олимони ба монанди Гапоненко А.Л., Самарина В.П., Усманова Т.Х. ва Раҳимов Г.М. омӯхта шудааст.

Ҷабҳаи иҷтимоӣ рушди минтақаро метавон бо нишондиҳандаҳои чен кард, ки сатҳи саломатӣ, маълумотнокии аҳоли ва рушди илмиро дар минтақа барои арзёбии РИИМ ба назар мегиранд.

Аз таҳлили усулҳои гуногуни арзёбии РИИМ, ки аз тарафи олимони зиёд таҳия ва омода шудааст, мо бо он усулҳое, ки асосан сифати ҳаёти аҳолиро аз нуқтаи назари МММ ба ҳар сари аҳоли ва сабади истеъмоли омӯхтаанд, меписандем.

Ҳамин тавр хулосабандӣ кардан мумкин аст, ки тадқиқи усулҳои арзёбии сатҳи РИИМ бисёр мебошанд ва то ҳол ягон усули универсалие вучуд надорад, ки дар худ номгӯи асосноки нишондиҳандаҳоеро дар бар гирад, ки ба арзёбии маҷмӯӣ ва муътамади сатҳи РИИМ имкон медиҳад.

Айни ҳол дар қатори саъю кӯшиши таъмини рушди устувори низомҳои иқтисодӣ, баланд бардоштани сифати ҳаёти аҳоли яке аз афзалиятҳои калидии сиёсати давлатии ҳамаи мамлакатҳои мутараққӣ дар таъмини баландшавии неқӯаҳволии аҳоли ва ташкили шароитҳои бомуваффақият барои ҳаёти онҳо ва фаъолиятшон ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ хулосабардорӣ кардан мумкин аст, ки нишондиҳандаи сифати ҳаёт метавонад арзёбии рушди иҷтимоӣ – иқтисодӣ чамъият, давлат, минтақаро пешниҳод кунад, зеро ин нишондиҳанда, аз як тараф бо мундариҷаи васеи худ фарқ мекунад ва дар худ мушаххасоти аксари паҳлӯҳои ҳаёти инсонро дар бар мегирад ва аз ҷониби дигар, ҳуди хусусияти андозагирии он бисёрҷабҳа мебошад ва ба маҷмӯи додаҳои объективӣ (статистӣ) ва арзёбиҳои субъективӣ таъяс мекунад.

Пайнавишт:

1. *Авезова М.М., Насимова М.А. Методические подходы к оценке инвестиционной привлекательности региональной экономики //Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. -Худжанд, 2016. –№3 (1). – С. 34-43.*
2. *Атоходжаева М.А. Организационно – экономические механизмы регулирования уровня жизни населения: дис....канд.экон.н./ 08.00.05- Экономика и управление народным хозяйством / Атоходжаева Манижа Акбаровна.- Худжанд, 2017.-144 с.*

3. Исакин М.А. Выявление приоритетов социально-экономического развития региона: математико – методическое обеспечение и его экспериментальная апробация на примере Пермской области: автореф. дисс. ... канд. экон. н. – М., 2007.- 25 с.
4. Лига М.Б. Теоретико-методологические основы выявления индикаторов качества жизни //Вестник ЧитГУ (Социология), 2011. - №8 (75). С.110-117.
5. Меньшикова В.И. К вопросу об оценке уровня социально-экономического развития региона// Социально – экономические явления и процессы. Тамбовский государственный университет имени Г.Р Державина. - 2011. - № 9 (031). - С. 123-128.
6. Невейкина Н.В. Индикаторы социально-экономического развития региона //Региональная экономика: теория и практика (Стратегия развития региона)// ООО «Издательский дом Финансы и кредит». -М., 2013. - № 23(302). - С.16-27.
7. Попова Г.Л. Анализ качества социально-экономического развития региона: понятия и критерии//Экономический анализ: теория и практика (Анализ регионального развития)// ООО “Издательский дом «Финансы и кредит”. -М., 2011. - № 29(236). - С.25-31.
8. Припадчева И.В. Методика анализа приоритетности подходов к изучению социально-экономического развития региона//Auditorium: электронный научный журнал Курского государственного университета. 2014. № 2. Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-analiza-prioritetnosti-podhodov-k-izucheniyu-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-regiona>
9. Рахимов Г.М. Организационно – экономический механизм формирования и использования доходов населения в условиях рыночной экономики: автореф. дисс. ... канд. экон. н.: 08.00.05 / Рахимов Гайрат Махмадюнусович.- Душанбе, 2019. -194 с.
10. Рейтинг социально-экономического положения субъектов РФ. Итоги 2013: отчет рейтингового агентства «Риарейтинг» [Электронный ресурс]. —М., 2014 / Режим доступа: <http://www.riarating.ru/>
11. Саидов Р. Н. Теоретические вопросы повышения уровня жизни населения в Республике Таджикистан: автореф. дисс. ... канд. экон. н. по специальности 08.00.01-Экономическая теория (Общая экономическая теория) / Саидов Раджабали Назифович.-Душанбе, 2019.-205 с.
12. Скуфына Т. П. Размышление о проблемах социального развития, инновациях и преподавании экономических дисциплин// Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. -2011. -№6 (18) - С. 140-148.
13. Тухватуллин Р.Ф. Методы оценки социально-экономического развития реального сектора региона (на примере Приволжского федерального округа) //Российское предпринимательство. -2015. -16(22). - С. 4025-4036.
14. Усманова Т. Х. Инновационный менеджмент как инструмент развития человеческого капитала и повышения качества жизни // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). Т. 7. № 3. 2016, С. 98–106.
15. Фёдорова Н.Ю. Роль вуза в социально-экономическом развитии региона (на примере Псковской области)// Экономика. Электронный ресурс: https://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt142/wt142_30.pdf
16. Шевелева Р.Н. К вопросу оценки качества жизни населения//Региональная экономика (Поиск. Проблемы. Решения)// ООО “Издательский дом «Финансы и кредит». –М., 2010. - № 14(149). -С. 67-76.

Reference literature:

1. Avezova M.M., Nasimova M.A. *Methodological Approaches to Assessing Investment Attractiveness of Regional Economy* // *Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Series of social sciences.* –2016, No. 3 (1). – PP. 34-43.
2. Atokhodzhaeva M.A. *Organizational and Economic Mechanisms for Regulating Standard of Living of Population: Doctorial dissertation in economics: 08.00.05- Economics and national economy management* / Atokhodzhaeva Manizha Akbarovna. Doctoral dissertation in economics - Khujand, 2017.- 144 pp.
3. Isakin M.A. *Identification of Priorities of Socio-Economic Development of the Region: Mathematical and Methodological Support and its Experimental Approbation on the Example of Perm Kray. Synopsis of candidate dissertation in economics.* - Moscow, 2007.- 25 pp.
4. League M.B. *Theoretical-Methodological Foundations for Identifying Indicators of Quality of Life* // *Bulletin of Chita State University (Sociology)*, 2001, No. 8 (75) 2011. -PP. 110-117.
5. Menshchikova V.I. *On the Issue of Assessing the Level of Socio-Economic Development of the Region* // *Scientific-theoretical and applied journal "Social-Economic Phenomena and Processes"* // Tambov State University named after G. R. Derzhavin, 2011. No.9 (031). - PP. 123-128.
6. Neveikina N.V. *Indicators of Socio-Economic Development of the Region* // *Regional Economics: Theory and Practice (Regional Development Strategy)* // Publishing House "Finance and Credit" LLC (Moscow), 2013, No. 23 (302). – PP. 16-27.
7. Popova G.L. *Analysis of the Quality of Socio-Economic Development of the Region: Concepts and Criteria* // *Economic Analysis: Theory and Practice (Analysis of Regional Development)* // Finance and Credit Publishing House LLC (Moscow). -2011, No. 29 (236). -PP.25-31.
8. Pripadcheva I.V. *Methods of Analyzing the Priority of Approaches to the Study of Socio-Economic Development of the Region* // *Auditorium: electronic scientific journal of Kursk State University.* 2014, N2 Electronic resource: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-analiza-prioritetnosti-podhodov-k-izucheniyu-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-regiona>
9. Rahimov G.M. *Organizational-Economic Mechanism for Formation and Use of Population's Incomes in Market Economy: Candidate dissertation in economics: 08.00.05// Rakhimov Gairat Mahmadyunusovich.* - Dushanbe, 2019. -194pp.
10. *Rating of Socio-Economic Situation of Constituent Entities of Russian Federation. Results of 2013: Report of the Rating Agency "Riarating."* [Electronic resource]. —M .: 2014. - Access mode: <http://www.riarating.ru/>
11. Saidov R. N. *Theoretical Issues of Improving Living Standards of Population in the Republic of Tajikistan: candidate dissertation in economics by speciality 08.00.01/ Saidov Rajabali Nazifovich.* - Dushanbe, 2019. – 205 pp.
12. Skufyina T.P. *Reflections on the Problems of Social Development, Innovations and Teaching of Economics Disciplines* // *Scientific journal "Economics and Social Changes: Facts, Trends, Forecast".* 2011. -№ 6 (18) - PP. 140-148.

Kaumova S.A. Methodical Substation of Assessment Beset with the Level of Social-Economic Development of the Region in the Context of Quality Life of Population

-
13. *Tukhvatullin R.F. Methods for Assessing Socio-Economic Development of the Real Sector of the Region (on the example of the Litoral Volga Federal Circuit). Russian Entrepreneurship, -2015, № 16 (22). – PP. 4025-4036.*
 14. *Usmanova T. Kh. Innovation Management as a Tool for Developing Human Capital and Improving Quality of Life // MID (Modernization. Innovations. Development). 2016, Vol. 7. №3. pp. 98–106.*
 15. *Fyodorova N.Yu. The Role of Higher School in Socio-Economic Development of the Region (on the example of Pskov oblast) // Economy. Electronic resource: https://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt142/wt142_30.pdf*
 16. *Sheveleva R.N. On the Issue of Assessing Quality of Life of Population // Regional Economy (Quest. Problems. Solutions)// Finance and Credit Publishing House (Moscow), 2010. - №14 (149). -PP. 67-76.*